Karolingische hervormingen en wetenschapsmethoden in de Middeleeuwen

1) Het pedagogische raamwerk: van de scholen naar de universiteiten

Nadat het Corpus Dionysiacum bekend was geworden (ca. 500 n. Chr.), na de dood van Boethius (524 n. Chr.) en het ontstaan van het eerste Benedictijnse klooster in Monte Cassino (529 n. Chr.) ging de geschiedenis met deze erfenis de Middeleeuwen in. In de kloosters werden naast de heilige Schrift ook kopieën van deze geschriften vervaardigd en uiteraard van de kerkvaders, in het bijzonder Augustinus. **De klassieke filosofische teksten van Plato en Aristoteles bleven nagenoeg onbekend.** Van Plato was alleen de 'Timaios' bewaard gebleven en Aristoteles was enkel bekend door de Latijnse vertalingen van het 'Organon' door Boethius. Plato zou pas werkelijk herontdekt worden door de Renaissance, terwijl de receptie van het volledige aristotelische corpus rond 1150 begint, zodat aan het begin van de 13e eeuw het hele oeuvre van hem in omloop was (soms echter met zeer gebrekkige vertalingen).
Van bijzonder filosofisch interesse is echter vooral ook de band van het Middeleeuwse denken met de pedagogische inrichtingen. **De technieken die daar ontwikkeld worden, leiden tot literaire vormen en denkgewoonten die heel sterk van de mondelingen communicatie en de argumenterende discussie leven.**
Tot de 11e eeuw is het intellectuele leven beperkt tot de **kloosterscholen**, die in zwijgende werkzaamheid de praxis van de 'litterae' handhaven, dat wil zeggen het eenvoudig copieëren van teksten zonder enig commentaar. Vooral keizer Karel de Grote had deze inrichtingen vanaf de 9e eeuw sterk bevorderd. **Deze kloosterscholen hebben de onvergetelijke verdienste om enkele eeuwen de erfenis van het denken van de Westerse cultuur te hebben bewaard.** Zonder hun 'conservatieve' bijdrage was een ontwikkeling die vanaf de 12e eeuw inzet volledig onmogelijk geweest, omdat er geen geestelijke denkfundamenten meer waren geweest waarop men had kunnen voortbouwen.
Door de ontwikkeling van de steden aan het begin van de 12e eeuw en de hervormingen van kloosters in het kader van de Gregoriaanse hervorming (Gregorius VII) ontstaan de zogenaamde **kathedraalscholen**. Hun organisatiekader is de **stad** en hun centrum de **kathedraal**. Zij staan ook open voor de seculiere clerus, die niet meer gebonden zijn aan de 'stabilitas loci'. Zo ontstaat de figuur van de geleerde, de **'scholasticus'**, en even later ook die van de **'magister**, die met name de zeven vrije kunsten ('septem artes liberales') gaan onderwijzen en een eigen auditorium weten aan te trekken. Uit deze gemeenschappen van leraren en leerlingen ontstaan dan de eerste **universiteiten**, bij voorbeeld Parijs, Oxford, Padua, Napels. Als instituties van de christenheid is de middeleeuwse universiteit het specifieke kenmerk voor de laatmiddeleeuwse cultuur. Zij is vaak ingedeeld in zogenaamde 'naties', die verdeeld zijn over een **viertal faculteiten**: de 'artes', de geneeskunde (medicijnen), het 'recht' (burgerlijk en kerkelijke recht) en de theologie. De faculteit van de 'artes' oftewel de 'vrije kunsten' sluit aan bij de dialectiekscholen van de 12e eeuw, waarbij hun functie vooral propedeutisch van aard is. Onderwezen wordt met name het 'Trivium' (…) vooral de logica en later ook de andere aristotelische wetenschappen: de 'libri naturales' (fysica, metafysica, psychologia, ethica). De artisten-faculteit zoals deze studies ook wel werden genoemd, neemt lange tijd de rol in van 'dienstmaagd te zijn

voor de theologie' ('**philosophia ancilla theologiae'**). Pas in de jaren '60 en '70 van de 13e eeuw beginnen deze 'artisten' met pleidooien van verschillende aard om opmerkzaam te maken op hun eigen zelfstandige inbreng in het proces van vorming en opleiding. Dit loopt uit op een ideaal van een zelfstandige levensvorm die de eigen waarde van de stand van de filosofen onderstreept.

> *De 'septem artes liberales' ('zeven vrije kunsten') werden verdeeld in het 'Trivium' (grammatica, retorica, dialectica) en het 'Quadrivium' (aritmetica, geometria, astronomia, musica).*

De 'septem artes liberales' (Rolduc – priesterkoor)

2) De genres van de opleiding: van de 'Glossae' naar de 'Summa'

De middeleeuwse filosofie kende verschillende vormen waarin het denken tot ontplooiing kwam. Daarin spiegelen zich enerzijds de sterk tekst-gebonden interpretaties en anderzijds ook het vrije spel van de intellectuele uiteenzetting.
Tot de 12e eeuw bestond de lectuur van een tekst (b.v. Augustinus, Boethius, Gregorius de Grote, Aristoteles) vooral in de toevoeging van zogenaamde **'glossae'**, dat zijn eenvoudige op- of aanmerkingen, die soms ook enkel aan de kant van de bestaande tekst werden geschreven (vgl. onze uitdrukking 'kanttekeningen'). Aan het einde van deze periode ontstaan dan de eerste **commentaren**, dat zijn eigen traktaten die een bestaande tekst van een commentaar voorzien, vaak in de vorm van een parafrase. Dat betekent dat de uit te leggen tekst vaak letterlijk wordt herhaald, aangevuld met eigen korte commentaren. Op enkele plaatsen kan dit commentaar dan ook wat uitvoeriger worden. Dit 'literaire' genre krijgt in de middeleeuwen een vaste plaats en wordt doorgaans bewaard. Zo hebben bij

voorbeeld Albertus Magnus en Thomas van Aquino in de 13e eeuw een heel aantal commentaren geschreven op de werken van Aristoteles.

Een andere pedagogische methode die door de Latijnse middeleeuwen wordt ontwikkelt is de zogenaamde **'quaestio' ('vraagstuk')**. Bij deze literaire vorm worden teksten van verschillende autoriteiten in een werk verzameld, zodat er omtrent vele thema's de gezamenlijke maar ook de verschillende visies zichtbaar werden. Het is dan de taak van de auteur de verschillende argumenten te wegen en een eigen standpunt in te nemen. Zo ontstaat een eigen literatuurvorm: de **'sententiae'**, de 'meningen' (van de vele autoriteiten). De **'Sententiae' van Petrus Lombardus (1095 – 1160)** zijn het eerste grote literaire product van deze techniek. Dit is het standardwerk van de theologie gedurende de hele middeleeuwen geworden, want vanaf 1165 worden deze 'Sententiae' van Petrus Lombardus zelf weer bekommentarieëerd. Elk magister van een theologische faculteit begon zijn carrière met een commentaar op de 'Sententiae'.

De opbouw van een 'Quaestio':

Uitgangsvraag

Stelling: Videtur….

Obiectiones: Argumenten voor deze stelling ('pro')

1) ….
2) ….
3) ….
n) …

Sed contra …: argumenten tegen de stelling

1) ….
2) ….

Responsio (antwoord) (van de magister zelf)

Ad obiectiones (antwoorden op de argumenten)

****

Een voorbeeld: S.th. I, 2, 3:

Uitgangsvraag: Of God bestaat (An Deus sit)

Stelling: Het schijnt dat God niet bestaat (Videtur quod Deus non sit)

Obiectiones:

1) Immers als één van twee tegengestelden oneindig is, zal dat tweede totaal verwoest worden. Maar onder het woord 'God' wordt verstaan dat Hij een oneindig goed is. Als God dus was, zou er geen enkel kwaad aangetroffen worden. In de wereld wordt echter kwaad aangetroffen. Dus is God niet.
2) Bovendien: wat men kan verklaren met minder gronden doet men niet met meer gronden. Maar er wordt geargumenteerd dat alle verschijnselen in de wereld verklaard kunnen worden met andere gronden, ook als men verondersteld dat God niet is. De natuurlijke dingen worden immers herleid tot het beginsel van de natuur en de opzettelijke dingen worden herleid tot het beginsel van de menselijke rede of wil. Er is dus geen enkele noodzaak om te stellen dat God is.

Sed contra est quod dicitur Exodi 3,14, ex persona Dei: "Ego sum qui sum."

Responsio:

"Ik antwoord dat gezegd moet worden…" ("Respondeo dicendum …").

Antwoorden op de obiectiones:

Ad primum ….

Ad secundum ….

Deze pedagogische methode van het beargumenteren volgens het 'pro et contra' – principe is het voorbeeld geworden voor alle moderne vormen van redelijke discussie en debat.
De grote kracht van de methode ligt vooral in het onbevooroordeeld zoeken en vinden van allerlei argumenten vóór of tégen een stelling; deze kunnen historisch van aard zijn, gefundeerd op autoriteiten, of door eigen rationeel nadenken zijn gewonnen. De grote magisters bewijzen hun disputeerkunst vooral daardoor dat zij in staat zijn zeer uiteenlopende en krachtige argumenten te verzamelen. Daardoor maken zij het zich zelf moeilijk in het geven van een antwoord, maar zij willen zich dan ook met de sterkst mogelijke tegenstanders (argumenten) meten. Niet de hoogste autoriteit mag de intellectuele strijd winnen, maar de kracht van de argumenten. Deze geestinspanning is hun 'jacht naar de waarheid'.

De universiteit kende eveneens de zogenaamde **'disputatio'**. Dit is een oefening en leermethode tegelijk, waarin leerlingen, baccalaurei en magistri met argumenten 'pro et contra' verdiept inzicht in een bepaald thema proberen te krijgen. Ook deze disputationes hielden zich aan de **methode van de quaestio**: er werd een vraag

gesteld die met vóór- en tegenargumenten werd onderzocht. Aan de unversiteiten werden twee soorten van' disputationes' oftewel 'quaestiones' gehouden:

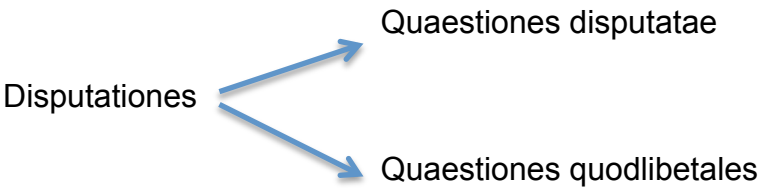

De 'gewone' gang van zaken waren de **'quaestiones disputatae'**; elke magister had de plicht om op gezette tijden dit soort disputationes te houden. De **'quaestiones quodlibetales'** vonden echter maar twee keer per jaar plaats, in de adventstijd en de vastentijd. Bovendien mocht de magister bij deze tweede vorm de vragen niet zelf kiezen, maar ze werden aan het begin van de bijeenkomt door de luisteraars ('a quolibet' – door gelijk wie dan ook) over een willekeurig thema ('de quolibet') vastgesteld. Dit vereiste natuurlijk meer flexibiliteit en soevereiniteit van de magister. Daarom golden zij ook als de meest moeilijke oefening aan de unversiteit.

De werkindeling van de 'quaestio' is ook typerend voor de grote werken die vanaf de 13e eeuw ontstonden, de **'Summae'**. Daarin worden vele opeenvolgende thema's op een systematische en geordende manier onderzocht en via de vorm van de 'quaestio' één voor één behandeld. In het verleden werden zij daarom ook al eens als de 'literaire kathedralen' van de middeleeuwen aangeduid. De meest beroemde 'Summa' is wel de 'Summa theologiae' van Thomas van Aquino.